

In dit nummer

'Dies ist wol ohne Streit die größte unter denen Holländischen Public-Bibliotheken' » 1

Het handschrift van Justus Lipsius' *Lovanium* » 4

Geschenk van de Vrienden: een Alcoran van Mohammed uit 1734 » 6

Ibn Serapion: A physician at the Crossroads between East and West » 7

Bronnen van kennis: 29 schijnwerpers op de Leidse collectie » 9

Prachtbanden allemaal beschreven » 10

Van de oplettende lezer » 12

'Dies ist wol ohne Streit die größte unter denen Holländischen Public-Bibliotheken'

Johann Burkhard Mencke's bezoek aan Leiden in 1698

Hubert Laeven (Directeur Universitair Erfgoed, Radboud Universiteit Nijmegen)

Niet alleen was de Leidse universiteit tot ver in de achttiende eeuw zeer in trek bij buitenlandse studenten, ook was zij een geliefd doel voor reizigers. Zeker degenen die op hun 'grand tour' de Republiek aandeden, konden Leiden niet links laten liggen. Dat was ook het geval met Johann Burkhard Mencke, de zoon van de befaamde uitgever van de Acta Eruditorum Lipsiensia, Otto Mencke. Op 24-jarige leeftijd ondernam hij van juli 1698 tot juli 1699 samen met zijn vriend Friedrich Schütz een Bildungsreise door Noord-Duitsland, de Republiek en Engeland.

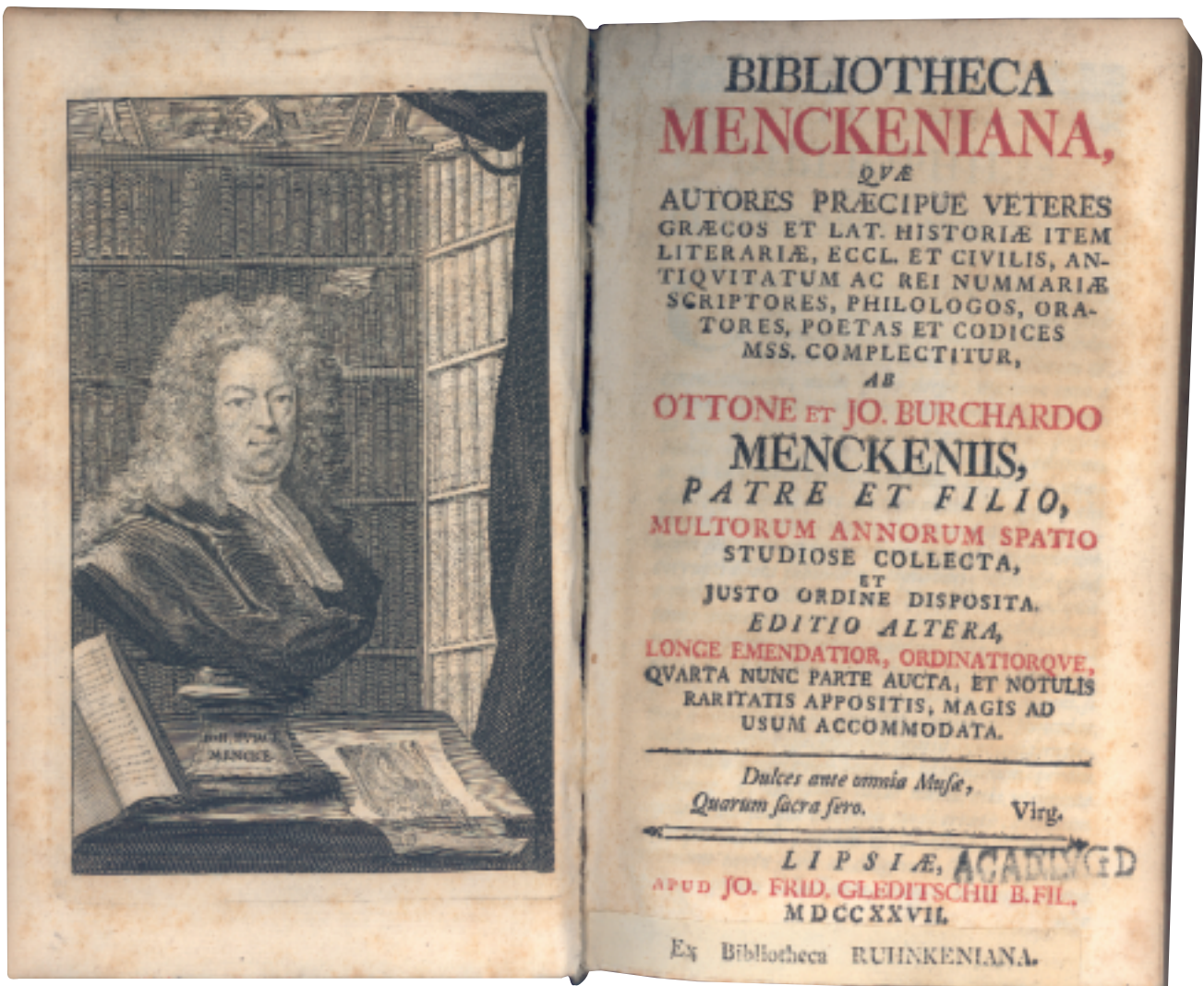

Johann Burkhard Mencke (1674-1732), portret in de Universiteitsbibliotheek Leipzig.

De Universiteitsbibliotheek van Leiden rond 1700. De bibliotheek werd in deze tijd fors uitgebreid door de aankoop van de Bibliotheca Vossiana.

Uit: *Les delices de Leide* [...]. Leiden, P. van der Aa 1712 [403 G 15]

Bibliotheca Menckeniiana, quæ autores præcipue veteres Græcos et Lat. historiæ item literariæ [...] complectitur, ab Ottone et Jo. Burchardo Menckeniis [...]. Leipzig, 1727. [750 E 9].

Das Holländische Journal

Van het Duitse en Nederlandse deel van Mencke's reis is ons een verslag bewaard gebleven onder de titel *Das Holländische Journal, darin ich so wol meine Reise nach Engeland, al, auch die Rückreise durch Holland, von meinem Auszug aus Leipzig nehmlich den 30 Jun. 1698, bi, auf meine Wiederkunfft, war der 10 Jul. 1699. beschrieben.* Dit *Journal* bevindt zich in de Staatsbibliothek zu Berlin, onder de signatuur Ms. germ. oct. 82. Het Engelse deel lijkt verloren te zijn gegaan.

Johann Burkhard Mencke had na privé-onderricht van zijn vader te hebben genoten, de Nikolai-school in Leipzig bezocht en daarna in zijn vaderstad filosofie, theologie, geschiedenis en filologie gestudeerd. Al vroeg verwierf hij bekendheid als dichter onder het pseudoniem Philander von der Linde. In 1699 werd hij op 25-jarige leeftijd tot hoogleraar in de geschiedenis aan de Leipzige universiteit benoemd. In 1701 behaalde hij in Halle nog een doctoraat in de rechten. Hij zou zich grote roem verwerven als docent, onderzoeker, publicist en 'journalist'. In 1708 werd hij tot hofhistoriograaf en raadsheer van de keurvorst van

Saksen, tevens koning van Polen, benoemd. In 1700 werd hij *fellow* van de Royal Society en in 1726 lid van de Berlijnse academie. Hij was zesmaal rector van zijn universiteit, behoorde tot de grondleggers van Jöchers *Gelehrten-Lexicon* en leidde van 1707 tot 1732 de redactie en de uitgave van de *Acta Eruditorum*. Reeds tevoren had hij zijn vader daarbij geassisteerd. Door zijn huwelijk met Catharina Margaretha Gleditsch beschikte hij over een scala van internationale contacten in de boekhandel, hetgeen hem zeer van pas kwam bij de uitgave van de *Acta* en een tweede tijdschrift, *Neue Zeitungen von Gelehrten Sachen*.

Met een adresboekje op de 'Grand Tour'

Zoals gezegd ondernam de jonge Mencke in 1698 zijn *grand tour*, die hem in alle universiteitssteden van de Republiek bracht. Zijn reis diende drie doelen. Ten eerste was het een ware *peregrinatio academica*, waarbij hij niet alleen universiteiten, maar ook allerlei bezienswaardigheden bezocht en zich breed oriënteerde op de programma's van kopstukken in de Republiek der Letteren van dat moment. Ten tweede bouwde hij met het adresboekje van

zijn vader en een bundel aanbevelingsbrieven in de hand aan zijn eigen geleerde netwerk. En ten derde behartigde hij onderweg als zaakwaarnemer van zijn vader Otto de belangen van de *Acta Eruditorum*, zowel waar het ging om de toelevering van recent verschenen boeken als de afzet van het tijdschrift zelf.

Mencke was van 1 augustus tot 9 september 1698 in de Noordelijke Nederlanden. In die tijd deed hij de volgende plaatsen aan: Delfzijl, Groningen, Dokkum, Leeuwarden, Franeker, Harlingen, Amsterdam, Harderwijk, Het Loo, Deventer, Amersfoort, Utrecht, opnieuw Amsterdam, Haarlem, Leiden, Den Haag, Delft, Rotterdam, Dordrecht en Den Briel. Van 23 augustus in de avond tot 27 augustus in de namiddag waren de jongemannen in Leiden. Zij logeerden in het wapen van Frankrijk, waar een Duitse waard de scepter zwaaide. Op 24 augustus bezochten zij het Anatomisch Museum. Veel lof zwaaide Mencke in zijn notities toe aan de dame die op zeer deskundige wijze de rondleiding verzorgde. Ook toonde hij zich vol bewondering voor de kunstige wijze waarop de exposanten waren geprepareerd. Hij vervolgt dan: ‘Wir ließen uns von dar auf die daneben stehende Bibliothecam Publicam führen. Dies ist wol ohne Streit die größte unter denen Holländischen Public-Bibliotheken. Maßen sie sowol ex Warneri et Scaligeri legato ein großes Ornamentum bekommen, al auch durch des gelehrten Golii Fürsorge an MSptis Arabicis einen trefflichen Schatz bekommen. Die rarsten und vortrefflichsten Bücher aber sind endlich ex Bibliotheca Vossii dazu gekommen, welche von der Universitet vor einiger Zeit vor 30.000 Gulden erkaufft worden. Denn so hörten wir von dem Hn. Prof. Noodt, welchen wir nach diesem zu sprachen, und der damal, gleich Magnificus Academiae Rector war, wie er sich selbst in unsern Stamm-Büchern unterschrieb. Er rühmte auch vornehmlich die Gelehrsamkeit des Golii, welcher selbst viel MSpta aus dem Orient mitgebracht und in his Studiis zu seiner Zeit so berühmt gewesen, da, der König in Spanien einige Brieffe, die er von dem König von Fez und Marocco erhalten, an ihn gesendet, die er auch glücklich transferirret.’ Gerard Noodt voorzag de reizigers nog van een aantal andere wetenswaardigheden over zijn Leidse collega’s en gaf de jonge geleerden een aanbevelingsbrief mee voor een Engelse collega.

Kletspraat van Perizonius

Op 25 augustus bezochten zij Perizonius, die juist visite had van Johann Georg Graevius uit Utrecht, een goede bekende van Mencke senior. Daar werden zij geïnformeerd over de Bibliotheca Thysiana en de slechte toestand, waarin die verkeerde. Blijkbaar werden zij hierdoor zozeer afgeschrikt, dat zij van een bezoek aan deze privé-verzameling afzagen. Daar kwam nog bij dat Perizonius hen goed onthaalde en de tijd nam voor allerhand discussies, voor serieuze informatie over de (publicatie)plannen en werkzaamheden van een aantal collega’s, maar ook voor klets-

praat uit het academische circuit. Geen wonder dat de Leipzigers zijn gezelschap verkozen boven het zoveelste bezoek aan een bibliotheek. In de gesprekken met Perizonius moest vooral Pierre Bayle het ontgelden. Diens gebruik van de Franse taal voor de *Dictionnaire* kon geen genade vinden in de ogen van de classicus. Ten eerste vond hij dat de Fransen steeds slechter de klassieke talen beheersten en ten tweede probeerden zij hiermee toch alleen maar hun *Frauenzimmer* te behagen. Gelijkaardige afkeuring van het oprukkende Frans als taal der wetenschap ondervond Mencke naar zijn zeggen bij Jacob Rhenferd, Johannes Broeckhusius en Johann Georg Graevius.

Vervolgens bezochten Mencke en Schütz Philippus Reinhardus Vitriarius, die in het *Journal* ‘ein über die Maßen höfflicher Mann’ wordt genoemd. Ondanks de handicap van een ernstige *podagra* (een pijnlijke aandoening door jicht) was hij zeer voorkomend en nam hij ruim de tijd voor zijn bezoek. De werkdag werd afgesloten met een kerkbezoek om David Knibbe te horen preken.

Van Rijnsburg naar Den Haag

’s Anderendaags werd een bezoek gebracht aan de hortus en het Musaeum Hermannianum. Vervolgens begaven zij zich naar Rijnsburg om Pierre Poiret te bezoeken. Ondanks zijn teruggetrokken bestaan en grote reserves ten opzichte van bezoekers viel onze reizigers de eer van een onderhoud te beurt, waarin Poiret uitgebreid inging op de leidende piëtistische geschriften en zijn eigen ‘oefening in zelfheiliging’. Voor hun vertrek naar Den Haag op 27 augustus maakten de beide vrienden nog hun opwachting bij de theoloog Johannes à Marck, de wiskundige Burkhard de Volder en de jurist Johannes Voetius. Gronovius troffen zij tot hun spijt niet thuis. Mencke kon niet nalaten te noteren, dat Gronovius zo beducht was voor de sarcastische kritiek van De Volder, dat hij zich veelvuldig door deze liet adviseren alvorens iets te publiceren. Maar blijkbaar was zelfs dat geen garantie tegen wetenschappelijke dwalingen. Immers de jonge Mencke wist een ware blunder van Gronovius uit het tweede deel van diens *Antiquitates Graecae* aan de kaak te stellen. Wie hem daarop had geattendeerd, liet hij echter in het midden.

Het volledige relaas van Mencke’s reis is verschenen in: Johann Burkhard Mencke, *Das Holländische Journal 1698-1699*. Herausgegeben und mit einer Einleitung von Hubert Laeven. Hildesheim, Zürich, New York, Georg Olms Verlag, 2005 (= Philosophische Texte und Studien, Band 77). ISBN 3-487-12841-1.

Het handschrift van Justus Lipsius' *Lovanium* (Lips. 13)

Jeanine De Landtsheer (Katholieke Universiteit Leuven)

Justus Lipsius (1547-1606) en Karel, hertog van Croÿ en Aarschot (1560-1612) konden het goed met elkaar vinden: beiden waren ze gefascineerd door de Oudheid en deelden ze een grote liefde voor bloemen en planten. De correspondentie van Lipsius leert dat ze regelmatig bij elkaar te gast waren. De hertog bezat namelijk in Heverlee bij Leuven een buitenverblijf midden in een park dat hij had laten aanleggen naar het model van bekende renaissancetuinen en -parken in Italiaanse steden. Hij bewaarde er ook een fraaie collectie boeken en kunstvoorwerpen. In 1602 had Lipsius zijn *De bibliothecis syntagma* over de grote bibliotheken in de Oudheid, aan hem opgedragen: vermoedelijk koesterde hij de stille hoop dat Karel van Croÿ zijn bibliotheek in Heverlee zou openstellen voor studenten en geleerden aan de universiteit. Het boekbezit van de universiteit zelf stelde toen niet zoveel voor; onderzoekers waren voor hun studiemateriaal vaak aangewezen op een aantal privé-bibliotheken van professoren of van seminaries en kloosters.

Lovende woorden voor Leuven

Toen Karel op 18 december 1605 in het huwelijk trad met zijn nicht Dorothea van Croÿ greep Lipsius opnieuw naar zijn pen en schreef hij zijn *Lovanium sive opidi et academiae eius descriptio. Libri III*, een lovend traktaatje over de geschiedenis van Leuven en haar universiteit. Het laatste hoofdstuk was gewijd aan Heverlee en besloot met een lofdicht op Heverlee. Tot slot van het boek nam hij nog een gedicht op waarin de eens zo roemvolle stad haar lot beklagt: door de niet-aflatende oorlogen is zij nu een schaduw van haar vroegere zelf. Wellicht wilde Lipsius met dit trouwcadeau de hertog te herinneren aan de stille wens die al in *De bibliothecis syntagma* aanwezig was, namelijk dat Heverlee zou uitgroeien tot een oase van studie en cultuur, naar het voorbeeld van de beroemde bibliotheek van Alexandrië.

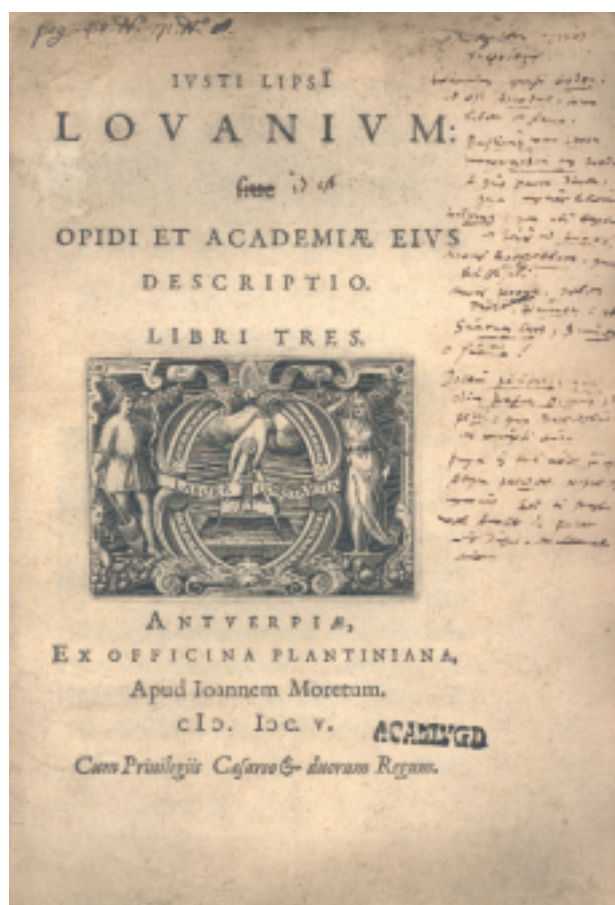
Lipsius moet zijn tekst rond half september hebben voltooid, want op 28 september 1605 verleende Guilielmus Fabricius Noviomagus, kerkelijk boekkeurder te Leuven, zijn toestemming om het werk te drukken. Al op 30 september – het origineel is bewaard te Leiden – bevestigde Balthasar Moretus: 'Ik heb een deel van *Lovanium* ontvangen en zal ervoor zorgen dat we er zo snel mogelijk aan beginnen. Ik zal ook met mijn zwager, Theodoor Galle, overleggen dat hij wat opschiet met de kaart.' Er waren namelijk drie illustraties voorzien: de grafzerk van twee verwanten van Lipsius en zijn vrouw, en twee kaarten buiten tekst, van Leuven en van Heverlee, de laatste op uitdrukkelijk verzoek van Karel van Croÿ. Deze kaarten werden ontworpen door schilder Joes vander Baren en

gegraveerd door Peeter vander Borcht, een vaste medewerker van het Plantijnse Huis; het Galle-atelier was verantwoordelijk voor het drukken ervan.

In zijn *Voorwoord tot de lezer* verontschuldigt Lipsius zich voor het haastwerk en verwijst hij naar zijn stadsge-noot Petrus Divaeus als een van zijn voornaamste bronnen. Daarnaast bestudeerde hij ook een aantal historische documenten en kronieken, waaronder Sigebert van Gemblours (Lipsius' handschrift berust nu in de Universiteitsbibliotheek Leiden als Lips. 2) en had hij toegang tot het ongepubliceerde manuscript van de *Historia Lovaniensium* van Johannes Molanus (Jan Vermeulen), hoogleraar theologie te Leuven. Literair werd *Lovanium* ingekleed als een fictieve dialoog: op een mooie zomerdag maakt Lipsius vergezeld van vier studenten, onder wie Filips Rubens, een knecht en twee honden een flinke wandeling richting Heverlee. Onderweg praten ze het over de geschiedenis van de stad en haar universiteit.

Haastige speed ...

Dat het om haastwerk ging, blijkt uit het manuscript dat door de zetter werd gebruikt (Lips. 13). Het werd in 1722 als onderdeel van het zogenaamde *Musaeum Lipsianum* door Petrus Burmannus voor Leiden aangekocht op een veiling in Den Haag. Het bestaat uit twee ongenummerde

Titelpagina van Justus Lipsius, *Lovanium* [...]. Antwerpen, Ex Officina Plantiniana (1605), verbeterd met correcties voor de tweede druk. [765 B 20].

vellen met het voorwerk, 45 vellen met de tekst van *Lovanium*, door Lipsius zelf gefolieerd (1-47; folia 29-30 zijn verdwenen), en nogmaals negen ongenummerde vellen. De eerste twee vellen bevatten dus de opdrachtbrief tot de hertog – de enige bladzijde van ms. Lips. 13 die door een secretaris werd geschreven – en het voorwoord tot de lezer, dat gedateerd is op ‘mijn negenenvijftigste verjaardag, 18 oktober 1605’. Lipsius heeft de dedicatie nog nagelezen: hij noteerde enkele wenken voor de zetter, voegde tweemaal een vertaling toe bij een Grieks citaat en wijzigde de aanspreking en de slotformule. Het opmerkelijkst is wel dat hij hier de datum schraptte, wellicht om te suggereren dat zijn brief samenviel met het huwelijk. De negen ongenummerde vellen achteraan bevatten een variante versie van boek twee, hoofdstukken 1-15. In tegenstelling tot de kopij van de druk is dit alternatief heel netjes geschreven, zonder veel doorhalingen of toevoegingen. Misschien is het ontstaan na de publicatie en dacht hij eraan de bestaande versie te vervangen bij een tweede druk.

Gehavend en niet in de juiste orde

Maar nu terug naar het feitelijke manuscript. In het overzicht van zijn aankopen (nu Lips. 60) typeerde de latere bibliothecaris van de Universiteitsbibliotheek Leiden het als ‘gehavend en niet in de juiste orde’. Eigenlijk klopt dit niet: met uitzondering van folia 29-30 die inderdaad verdwenen zijn, bevat Lips. 13 wel degelijk de integrale tekst. Met cijfers in de marge en corresponderende aanduidingen (strepen) in de lopende tekst heeft de zetter de katernen en de paginering van de druk aangegeven. Het is echter een bijzonder slordig document, vandaar Burmannus’ opmerking. Het is bovendien een aanwijzing dat Lipsius niet meer de tijd heeft gehad om zijn werk keurig te laten overschrijven door een secretaris, zoals dat doorgaans gebeurde. Hij heeft nog wel telkens het hoofdstuk aangegeven (in klein kapitaal), gevolgd door een samenvatting-titel (onderstreept, zodat het in de druk cursief werd gezet), en hier en daar in de marge een jaartal (in Romeinse cijfers) of een korte bronverwijzing, details die in het gedrukte werk terugkeren. De zettters, voornamelijk Philip van der Hagen en Willem Bruininckx, werden dus geconfronteerd met een versie waarbij regelmatig halve pagina’s waren doorstreept en porties tekst – hetzij een herschreven passage, hetzij een noot – aan een hoofdstuk waren toegevoegd door middel van tekens in de marge of strookjes papier vastgenaaid met draadjes, opgeprikt met speldjes, of vastgekleefd met wasdruppels. Op f. 10v, net boven hoofdstuk 10, ziet men bijvoorbeeld in de linkermarge een doorstreepte O; in de rechtermarge is een kwart velletje aangespeld met *NOTA* erboven en de aanwijzing voor de zetter *parva littera* (klein lettertype).

De afbeeldingen lieten op zich wachten en op het laatste nippertje vroeg Lipsius plots om cijfertjes aan te brengen op de kaart, die dan verwezen naar de bijhorende legende. Toch slaagde Johannes Moretus erin het werk tijdig en in

Cornelus Galle naar Petrus Paulus Rubens, Titelpagina van de *Opera Omnia* met het portret van Justus Lipsius in een lauwerkrans [139 A 6-9].

iets meer dan twee maanden te voltooien. Een kleine week voor het geplande huwelijk liet Lipsius zijn knecht vijftwintig exemplaren aan de hertog bezorgen, één voor hemzelf en de rest om uit te delen tijdens het feest. In de begeleidende brief, een ongepubliceerde secretariskopie bewaard als Lips. 3(4), f. 271, verontschuldigde hij zich dat hij niet voor elke genodigde een boek kon zenden, maar het was onmogelijk om die allemaal ingebonden te krijgen in de drukke eindejaarsperiode. *Lovanium* was meteen de laatste publicatie van Lipsius, die drie maanden later zou overlijden. Hij had toen al wel de eerste druk nagelezen met het oog op een volgende editie, die er echter pas kwam in 1610. Dit (ongeïllustreerde) exemplaar bleef bewaard in de bibliotheek onder signatuur 765 B 20.

Een facsimile uitgave van *Lovanium* met inleiding, Nederlandse vertaling en aantekeningen werd bezorgd door J. Papy, *Justus Lipsius. Leuven. Beschrijving van de stad en haar universiteit* (Leuven, 2000).

Van 16 maart tot en met 28 mei 2006 is in de UB Leiden de tentoonstelling *Lievelling van de Latijnse taal: Justus Lipsius te Leiden herdacht bij zijn 400ste sterfdag* te bezichtigen.

Geschenk van de Vrienden: een Alcoran van Mohammed uit 1734

Karin Scheper (restauratrice)
Arnoud Vrolijk (conservator
Midden-Oosten & Islamcollecties)

Het is algemeen bekend dat wetenschappelijk onderzoek tegenwoordig thuishoort op de universiteit, waar het als een bijzonder insect wordt gevangen en opgeprikt in een sturend kader van onderzoeksvoorstellen en geldstromen. Vroeger was dat anders en werd veel wetenschappelijk onderzoek verricht door mensen die dat gewoon voor hun plezier deden, vaak naast hun baan. In Nederland zijn er voorbeelden genoeg, van een universeel genie als Spinoza tot een briljante autodidact als de planetariumbouwer Eise Eisinga. Een voorbeeld uit het Engeland van de achttiende eeuw is George Sale (ca. 1696-1736). Hij zag nooit een universiteit van binnen, maar ging in de leer bij de Inner Temple, een van de zogenaamde *inns of law* in Londen. Na zijn opleiding werkte hij zijn leven lang als jurist. Als jonge man kwam hij in contact met twee christelijke Syriërs die werkten bij de Society for Promoting Christian Knowledge, een anglicaans zendingsgenootschap in de naburige Middle Temple. Van hen leerde hij genoeg Arabisch om mee te kunnen werken aan een Arabischtalige editie van het Nieuwe Testament. Tijdens zijn werk aan de Nieuwe-Testamentvertaling moet hij het idee hebben opgevat om de koran voor het Engelse publiek te vertalen. Hij maakte die vertaling naar eigen zeggen 'at leisure times only, and amidst the necessary avocations of a troublesome profession'. Het boek verscheen in 1734 onder de titel *The Koran, commonly called the Alcoran of Mohammed*. In zijn doelstelling verschilde hij weinig van eerdere koranvertalers, namelijk het verwerven van kennis over de islam om des te efficiënter moslims te kunnen bekeren. Waar eerdere vertalers echter gekozen hadden voor retoriek en polemieken, daar koos hij voor een objectieve houding. Hij voorzag zijn vertaling van een uitgebreide inleiding, waarin hij een helder overzicht gaf van de leerstellingen van de islam en ook de islamitische commentatoren zelf aan het woord liet. In

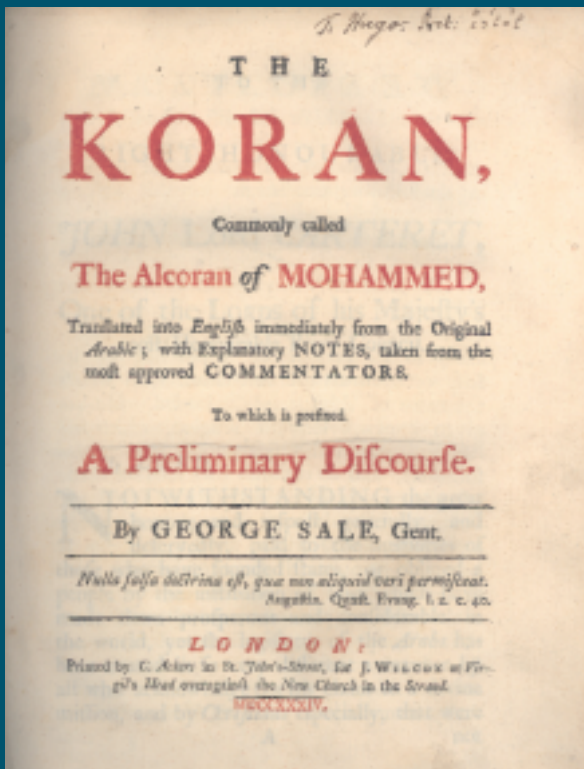
Inner Temple te Londen: de school van Sale

De kerk van St Clement Danes, the Strand, Londen.
Gravure door B[enjamin] Cole, ca. 1740.
[BN M.30.24.5650/511 Cle.D.1]

navolging van de Utrechtse arabist Adriaan Reland (1676-1718) stelde hij zich op het standpunt dat de islam weliswaar niet het ware geloof was, maar dat het toch een samenhangend en logisch systeem vormde. De grote vertegenwoordigers van de Verlichting zoals Voltaire, Edward Gibbon en Lessing maakten dankbaar gebruik van zijn werk en zijn objectiviteit zorgde ervoor dat zijn boek tot 2004 in druk verscheen. Zelfs ontsnapte hij goeddeels aan kritiek in Edward Saïd's *Orientalism*. Persoonlijk deed het hem echter weinig goed omdat velen hem toch als een vriend van de islam zagen. Twee jaar na het uitkomen van zijn vertaling stierf hij plotseling aan de koorts en werd hij begraven in de naburige kerk van St Clement Danes, de huidige RAF-kerk.

Het is misschien wel tekenend voor de verhouding tussen de academische wereld en de zelfstandig werkende geleerden dat geen enkele Nederlandse universiteit tot nu toe de uitgave van 1734 in zijn collectie had; alleen de Koninklijke Bibliotheek in Den Haag bezat een exemplaar. De oudste editie waar de Leidse Universiteitsbibliotheek op kon bogen was er een uit 1836. Door tussenkomst van de Vrienden van de UB is nu in deze lacune voorzien en beschikt de Leidse Universiteit nu daadwerkelijk over een origineel exemplaar van dit unieke werk uit de vroege Verlichting (signatuur 843 B 1).

Titelpagina van G. Sale, *The Koran, Commonly called The Alcoran of Mohammed* [...] London, 1734. [843 B 1].

Restauratie

Veel boeken in de collecties van de Universiteitsbibliotheek zijn in meer of mindere mate beschadigd, door natuurlijk verval, door gebruik en soms door slechte bewaaromstandigheden in het verleden. Het restaureren van de bestaande collecties is een apart verhaal dat veel tijd en geld kost. Omdat de Universiteitsbibliotheek geen nieuwe conserveringsachterstand wil opbouwen worden nieuwe 'oude' aanwinsten, zoals de koran van George Sale, zoveel mogelijk gerestaureerd. Eenmaal beschadigde boeken worden snel slechter door het gebruik, en met een restauratie- of conserveringsbehandeling wordt de toestand op zijn minst geconsolideerd. Gelukkig waren de Vrienden van de Universiteitsbibliotheek ook bereid om ook voor dit aspect een bijdrage te leveren.

Deze koran uit 1734 is een voorbeeld van een bijzonder gedrukt werk in een vrij normale jas, een eenvoudige kalfsleren band met kartonnen platten. Het boekblok is genaaid op 5 bindingen van touw, die de ribben vormen op de rug en de verbinding maken met de platten. Die touwen waren versleten op het scharnierpunt waardoor de band instabiel werd. Het leer was verdroogd en langs de scharnieren helemaal doorgescheurd, en bood geen bescherming meer aan de constructie. De constructie is eerst verstevigd door een sterk materiaal onder het oude leer te plakken. Het leer is in betere conditie gebracht en daarna aangevuld en gerepareerd. Ook de gebutste hoeken van de platten zijn versterkt en bekleed. Alle originele materialen zijn behouden, maar het boek is zonder problemen weer raadpleegbaar.

Ibn Serapion: A physician at the Crossroads between East and West

Peter E. Pormann (Warburg Institute, University of London)

Among the many and important treasures in the Oriental Collections of Leiden's University Library, there is a manuscript, which, at first glance, seems to lack both splendour and special interest. When de Goeje prepared his catalogue in 1873, he laconically described it as '*Codex antiquus propter deficiendam punctorum passim lectu difficilis* (An old manuscript, which is difficult to read because it has no [diacritical] dots)'. This manuscript, Cod. Or. 2070, contains the seventh book of the *Small Compendium* by Ibn Serapion, a medical author of the late ninth century AD. During my time as a Scaliger Fellow in Leiden, I had the good fortune to be able to work on this fascinating manuscript, and in the following, I propose to show that it exemplifies like few others the constant cultural interchange between the different shores of the Mediterranean. Moreover, it also is of crucial importance for the textual history of the *Small Compendium*.

Blood, phlegm, yellow and black bile

Little is known about Ibn Serapion. The information in the so-called bio-bibliographical tradition (i.e., literature by medieval writers listing different physicians) is marred with chronological errors, and we rely mostly on internal evidence from Ibn Serapion's works for dating him. He wrote a *Small* and a *Great Compendium*, both in Syriac, a Christian Aramaic dialect, close to the language which Jesus would have spoken. The Syriac originals are unfortunately lost, but we still have fragments of different Arabic translations, as well as complete Latin and Hebrew versions of the *Small Compendium*. Because of the authors which Ibn Serapion quotes, he probably lived in the second half of the ninth century. His *Small Compendium* is a medical encyclopedia in seven books, the first four dealing with diseases located at a specific part of the body from tip to toe; book five with skin disorders, poisons, and gynaecological matters; book six with fevers; and book seven with compound drugs. For the most part, Ibn Serapion draws on previous Greek medical literature when describing the various illnesses and prescribing medication against them. For instance, the gynaecological chapters contain a lot of material from the *Pragmateia* or *Handbook* by Paul of Aegina (fl. c.650), and Galen (d. 216/7) is an obvious source elsewhere. In that sense, he continues the Greek tradition of humoral pathology, the notion that health and disease are determined by the balance or imbalance of the four humours blood, phlegm, yellow bile, and black bile. There is, however, notable innovation in one

Title page of Ibn Serapion's *Small Compendium*. The title is given in Greek (Περὶ τῆς τῶν φαρμάκων μίξεως Σεραπίωνος); Arabic (الجزء الثالث من كتاب يوحنا بن سراجيون الحديثي الكاتب); and Hebrew (ברפואות סראפיון בן יוחנן מספר השלישי החלק). [Or. 2070 fol. 1a].

area of Ibn Serapion's therapy: he includes many recipes with Indian ingredients, or of Indian origin. This reflects the cosmopolitan nature of the Abbasid Empire with its thriving capital Baghdad, where he probably worked.

A rare manuscript

Let us return to our Leiden manuscript. As already stated, it contains the Arabic translation of the seventh and last book contained in Ibn Serapion's *Small Compendium*; it deals with compound drugs. It is both crucial for the textual history of this Arabic version, and an interesting witness for cultural interchange. The only two complete copies of this Arabic translation, known to have existed, were burnt in the great fire of the Escorial library in 1671; only bits of them survive today, gleaned from the rubble in the aftermath of this calamity. The only other substantial manuscript of this Arabic version is in the Royal Library in Brussels (Cod. 19891); it contains books five to seven. Painstaking philological research, however, has shown that this Brussels copy is far inferior in quality compared to the Leiden manuscript. Moreover, the latter appears to be the copy used by Gerard of Cremona (1114-87) when he prepared his Latin translation of the Arabic version. This is indicated by the fact that many additional Arabic notes in the margins of the Leiden manuscript are translated verbatim by Gerard, and that there are many other close parallels.

Our manuscript also contains different marginal notes written in Judaeo-Arabic (Arabic in Hebrew letters) and Hebrew. They may well stem from the hand of Samuel Ha-Me'ati, a famous Jewish physician and translator who lived in Rome in the early fourteenth century. The manuscript once was in his possession as a pledge for money which he had lent to a coreligionist. This is indicated by an interesting note on the last page of the book, reading:

I received from Rabbi Shemu'el ben Rabbi Shelomo HamMe'ati three guilders of money; my pledge for him is this book, written in Arabic script. In order that it [this book] be placed in the hands of the aforementioned R. Shemu'el, may the aforementioned three guilders come into my hand according to the law of the angel [?]. I signed my name here in the month *tishri* in the year 73 according to the counting from the creation [of the world; i.e. A.M.; corresponding to September 1312 AD]: Yosef ben Rabbi Benbenishti.

Thus our text travelled from the lands of Islam where it was probably written (suggested by the script called *naskh*) to Italy; it therefore crossed not only the Mediterranean, but also the boundaries of confession and creed.

The title page of the Leiden manuscript sums up nicely the different aspects of both Ibn Serapion's oeuvre. For we see a Greek title (probably by a Renaissance scholarly hand), followed by an Arabic and a Hebrew one. Underneath is written in Judaeo-Arabic a recipe for a 'retentive dressing'. Ibn Serapion was at the crossroads of cultures insofar as he wrote an encyclopedia in Syriac which incorporated much Greek material, but also new Indian drugs. The manuscript itself crossed continents, countries, creeds, and common tongues. Written in the Islamic world in Arabic, it was used by Jews who annotated it in Judaeo-Arabic and Hebrew, and finally served as the basis for Constantine the African's Latin version. This Latin translation found so much favour, that Ibn Serapion is even mentioned as a medical authority in Chaucer's *Canterbury Tales*.

Colofon

Omslag is een uitgave van de Universiteitsbibliotheek Leiden en het Scaliger Instituut.

De redactie bestaat uit Jos Damen, Kasper van Ommen, Jef Schaeps, Arnoud Vrolijk en Geert Warnar.

Redactieadres Omslag (secretariaat),
Postbus 9501, 2300 RA Leiden

Vormgeving TopicA, Antoinette Hanekuyk, Leiden
Druk Karstens, Leiden

ISSN 1572-0160

URL <http://ub.leidenuniv.nl/gids/vrienden/omslag/>

e-mail omslag@library.leidenuniv.nl

Bronnen van kennis

29 schijnwerpers op de Leidse collectie

De Leidse universiteitsbibliotheek kent zoveel schatten, dat het voor een normaal mens ondoenlijk is om het geheel te overzien. Het Scaliger Instituut heeft daarom een boekje uitgebracht dat een schijnwerper zet op de zeer diverse collecties van de bibliotheek: in het voorjaar van 2006 verschijnt bij Uitgeverij Primavera Pers een bundel artikelen met de titel *Bronnen van kennis*. In dit boek vertellen 29 auteurs – medewerkers van de Universiteitsbibliotheek Leiden, de Letterenfaculteit en voormalige Scaliger fellows – over hun vondsten in de Leidse Universiteitsbibliotheek: over papyrusfragmenten en plakboeken, over perkamenten handschriften en foto's, over pamfletten en prijsvraagantwoorden, over oude dissertaties, de brieven van een Russische dichter en over nog veel meer rijkdommen. *Bronnen van kennis* is een door het Scaliger Instituut opgezet project met als doel het grote publiek in aanraking te brengen met de omvangrijke Bijzondere Collecties van de Universiteitsbibliotheek Leiden. Dat past uitstekend in de opzet van het Scaliger Instituut om het gebruik van de Bijzondere Collecties in Leiden voor onderzoek en onderwijs te stimuleren.

Het rijk geïllustreerde boek *Bronnen van kennis* is binnenkort te koop bij de receptie van de Universiteitsbibliotheek Leiden en in de betere boekhandel. Het boek is tevens te bestellen via <http://www.primaverapress.nl/> of ommen@library.leidenuniv.nl

De collecties van de Universiteitsbibliotheek zijn voor velen een onmisbare bron van informatie. Door de eeuwen heen is het karakter van de verzamelde kennis aanzienlijk gewijzigd. Boeken die ooit aangeschaft en geraadpleegd werden omdat ze de actuele stand van de wetenschap weergaven, hebben nu hoofdzakelijk betekenis voor ons beeld van de opvattingen over geloof, wetenschap en kunst in voorbijgevoerde tijden. Zo zijn onderdelen van de collecties in de Universiteitsbibliotheek geleidelijk aan veranderd van wetenschappelijk studiemateriaal in bouwstenen voor een geschiedenis van geleerdheid aan de Leidse Universiteit tot ver daarbuiten.

In *Bronnen van kennis* wordt getracht te laten zien dat de collecties daarmee aan waarde hebben gewonnen. Vanuit nieuwe interesses zal de Leidse collectie een voortdurende bron van kennis blijken.

Willem Bilderdijk, een zogenaamde bedrieger met handschriften, tekeningen, drukken en prenten [Planol 1 a 1: 25].

Goed, mooi en waar

In de verzameling Nieuwe Kunst zijn voornamelijk hoogtepunten van de boekkunst uit de periode 1892-1903 bijeengebracht. Het betreft hier overwegend industriële banden, maar in de verzameling zijn ook een tiental unieke in perkament gebonden banden opgenomen. De verzameling bevat echter ook enkele unica die weliswaar niet door pracht en praal opvallen, maar die juist door het verhaal dat achter het boek schuilgaat zo interessant zijn. Tussen de boeken met bandontwerpen van de schilder en ontwerper Georg Rueter (1875-1966) bevindt zich bijvoorbeeld een curieus bandje, waarin een exemplaar van *Florence. Toegelicht en verduidelijkt door J.B. Meerkerk* van E.J. Potgieter (Haarlem, H.D. Tjeenk Willink 1901) is gevat. Het boekje is gebonden in een simpel gedecoreerd, bruine linnen band, met op het voorplat een versiering in de vorm van een rechthoek in goudstempel. Opvallend zijn de kleine witte blokjes waar de perkamenten bindstrookjes door het linnen zijn gestoken. Deze elementen zijn als het ware (net als bij de bekende band van Theo Nieuwenhuis voor de *Gedichten* (1897) van Jacques Perk) het uitgangspunt voor de decoratie van de gehele band. De schutbladen zijn voorzien van een decoratie van rode sterren en zwarte stippen. Aan de recto zijde van het schutblad is het in hout gesneden ex-libris (uit 1904) aangebracht, ontworpen door Georg Rueter, met het monogram van hemzelf en zijn echtgenote Gerarda de Lang. Op het ex-libris is verder een fontein afgebeeld met aan weerszijden een vogel in het struikgewas die van de bron lijkt te willen drinken. Op de tegenoverliggende bladzijde is in een kader van parse en lila bloemen en gouden ranken de volgende opdracht aangebracht: 'Aan mijn jarig Vadertje van zijn Kleine Pippie. 8 Maart 1904'. Het exemplaar vertelt in het kort de familiegeschiedenis van het jonge gezin Rueter. Georg Rueter trad in 1901 in het huwelijk met Gerarda de Lang. Zij was een domineesdochter uit de Zaanstreek die een opleiding had gevolgd aan de Rijksnormaalschool te Amsterdam. Ze was een geregeld bezoeker van 'Atelier De Gulden Snede' van Rueter. Gerarda had verschillende lessen gevolgd bij de architecten K.P.C. de Bazel en J.L.M. Lauweriks op de Vahâna-cursus, waar zij onder andere kalenders had leren maken.

In 1902 werd het eerste dochtertje Maria geboren, die de koosnaam 'Pip' kreeg. In 1903 vestigde het gezin zich te Sloterdijk. Daar ontving Rueter zijn eerste opdrachten als portretschilder. Deze opdrachten stelden het gezin in staat om in hetzelfde jaar een reis naar Florence te maken. Het mag duidelijk zijn dat de inscriptie in het boek niet van de hand van Pip zelf is, maar dat Gerarda de Lang de maker moet zijn geweest van dit charmante en toepasselijke bandje dat als cadeau voor zijn 29ste verjaardag aan Rueter werd gegeven. *Goed, mooi en waar* was een van de deviezen van Gerarda in het huiselijk leven. Goed beschouwd gaat dit devies ook voor dit bandje én de Nieuwe Kunst als geheel op.

Prachtbanden allemaal beschreven

Kasper van Ommen (coördinator Scaliger Instituut)

Rond de vorige eeuwwisseling was er een enorme aandacht voor mooi vormgegeven boekbanden. Diverse uitgevers besteedden veel tijd en geld aan het uiterlijk van de door hen op de markt gebrachte boeken. Het is dan ook niet vreemd dat de Leidse universiteitsbibliotheek een aparte collectie van deze banden heeft.

De collectie Nieuwe Kunst is een onderdeel van de afdeling Bijzondere Gedrukte Werken van de Maatschappij der

Ex libris door Georg Rueter (1906) en handgeschreven opdracht door Gerarda de Lang in E.J. Potgieter, *Florence*. Toegelicht en verduidelijkt door J.B. Meerkerk. Haarlem, H.D. Tjeenk Willink 1901. [Coll. UB Leiden].

Jan Hofker, *Gedachten en Verbeeldingen*, Amsterdam, S.L. van Looy 1906. Bandversiering door Th. Nieuwenhuis. [22.538 F 6].

Programma Gala voorstelling 1901. Versiering door Th. Nieuwenhuis [22.422 C 6].

Nederlandse Letterkunde en is geplaatst in een van de gekluiseerde magazijnen van de Leidse bibliotheek. Dit is een zeer belangrijke collectie boeken, tijdschriften, documenten en efemer drukwerk betreffende het boek in de periode van de *Nieuwe Kunst* in Nederland. Toen de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde de collectie in 1972 verwierf, was de inzet om 'in het bezit te komen van een groot aantal letterkundige uitgaven uit de periode van rond de eeuwwisseling, boeken die bovendien voor de kennis van culturele stromingen in Nederland onmisbaar zijn'. Bij de overdracht stond het Ernst Braches, de samenbrenger van de collectie, voor ogen dat de verzameling boeken die door hem in zijn proefschrift *Het Boek als Nieuwe Kunst, 1892-1903* werd beschreven als het ware als bewijsvoering moest zijn voor toekomstige onderzoekers. Naast de zogenaamde kerncollectie omvat de verzameling een uit niet in het proefschrift beschreven deel dat bestaat uit dubbele exemplaren en bandvarianten van de in het proefschrift beschreven werken. Verder hebben de boeken uit de periode 1903 tot circa 1925 (de secundaire collectie, die dus niet is beschreven in *Het boek als Nieuwe Kunst, 1892-1903*) een aparte plek gekregen binnen de Collectie Nieuwe Kunst.

De alledaagse dingen die onze stemming bepalen

In december 2005 is het project 'Nieuwe Kunst van de Maatschappij Nederlandse Letterkunde', dat sinds eind 2003 in de bibliotheek onder auspiciën van het Scaliger

Instituut werd uitgevoerd, afgesloten. De tentoonstelling 'De alledaagse dingen die onze stemming bepalen' in de Universiteitsbibliotheek Leiden was de eerste aanzet tot een hernieuwde kennismaking met de collectie Nieuwe Kunst (voorheen bekend onder de naam Collectie B*). In de afgelopen twee jaar heeft prof. dr. Ernst Braches zich belangeloos en met onverminderde energie ingezet om de collectie boekbanden en gebruiksgrafiek uit de periode van de Nieuwe Kunst te beschrijven en te documenteren. Alle bijeengebrachte gegevens zijn door hem vastgelegd in een database. Deze gegevens dienen als basis voor een lijvig handboek met de titel *Documentatie Nieuwe Kunst. Boeken en overige toegepaste grafiek*, waarin naast het Leidse bezit ook documentatie is opgenomen van andere bibliotheken en musea waar zich Nieuwe Kunst-verzamelingen zijn vastgelegd. Met meer dan 1750 illustraties en een uitgebreide index is de verzameling van de Universiteitsbibliotheek Leiden nu ontsloten en gedocumenteerd. Alle objecten in de verzameling zijn vakkundig geconserveerd en voorzien van stofomslagen, dozen en andere beschermende maatregelen.

In het project is nauw samengewerkt met het Scaliger Instituut (drs. K. van Ommen), de afdeling Westerse gedrukte werken (dr. A. van der Lem) en de afdeling restauratie (dhr. J. Klein).

De publicatie *Documentatie Nieuwe Kunst. Boeken en overige toegepaste grafiek* verschijnt medio 2006 bij Uitgeverij De Buitenkant te Amsterdam.

Van de oplettende lezer

Gabrielle van den Berg

Hoe versla je een Witte demon?

Een uniek Timuridisch Shahnama handschrift uit 1437

De Perzische dichter Firdawsi schreef het Shahnama of 'Koningsboek' rond 1010 als een poëtische weergave van de legenden en de geschiedenis van het Iraanse volk vanaf de schepping tot aan de komst van de Islam in de zevende eeuw A.D. Het Shahnama is gebaseerd op oudere geschreven en mondelinge bronnen en volgt de dynastieën van Iraanse koningen, onder wie zowel historische als legendarische koningen.

Het Shahnama genoot vanaf zijn verschijnen een immense populariteit. Het werk is overgeleverd in ontelbare manuscripten, waarvan de vroegste dateert uit 1217. Dit handschrift bevindt zich tegenwoordig in Florence. Manuscripten van het Shahnama zijn verspreid over de hele wereld. Vele handschriften zijn geïllustreerd met miniaturen: waarschijnlijk is het Shahnama één van de meest geïllustreerde werken in de wereldliteratuur. De beroemde Perzische miniatuurschilderkunst heeft haar onderwerpen voor een groot deel ontleend aan verhalen uit het Shahnama. De bekendste verhalen uit het Shahnama gaan over de held Rustam en de legendarische strijd tussen de landen Iran en Turan. Koning Afrasiyab van Turan is de erfvijand van Iran en wordt na eeuwen strijd verslagen door de Iraanse koning Kay Khusraw dankzij de hulp van Rustam, heerser van het gewest Sistan en vazal van de koningen van Iran. In de miniatuurschilderkunst is deze Perzische Hercules over het algemeen goed herkenbaar vanwege zijn hoofdtooi, die gemaakt is van een panterkop.

De vroegste geïllustreerde manuscripten van het Shahnama dateren uit het begin van de veertiende eeuw. Tot ver in de negentiende eeuw zijn er geïllustreerde handschriften vervaardigd. Een aanzienlijk aantal handschriften is bijzonder kostbaar en rijk versierd. Deze handschriften zijn in opdracht vervaardigd voor één van de Perzische sjahs, de Ottomaanse sultans of de Moghul-keizers van India. Iran heeft natuurlijk een groot aantal manuscripten, maar ook de British Library en het Topkapi Saray in Istanbul hebben belangrijke collecties. De UB van Leiden is in het bezit van een uniek Timuridisch Shahnama handschrift uit 1437 (Or. 494). Dit handschrift is in 1665 nagelaten aan de Universiteit door Levinus Warner, de Nederlandse resident in Istanbul. Warner heeft samen met de geleerden Scaliger en Golius de basis gelegd voor de rijke oosterse handschriftencollectie van de Leidse Universiteitsbibliotheek.

Shahnama (1437), Rustam verslaat de Witte Demon [Or. 494 f. 67r].

Hoewel Warner het handschrift heeft verworven in Istanbul, is het handschrift zelf waarschijnlijk afkomstig uit Shiraz. Ten tijde van de Timuridische prins Ibrahim Sultan (gestorven in 1435) werd in de ateliers van Shiraz een grote hoeveelheid geïllustreerde manuscripten gemaakt door kalligrafen en miniatuurschilders. Het Leidse Shahnama-handschrift is 'gesigneerd' door de kopiist 'Imad al-Din 'Abd al-Rahman *al-Katib*, 'de schrijver'. In het colofon van het handschrift vermeldt hij zijn naam en de datum van voltooiing van het afschrift: 15 Ramadan 840 volgens de islamitische jaartelling, gelijk aan 24 maart 1437 A.D.. Miniatur schilders illustreerden het handschrift met 19 verfijnde miniaturen, die op een enkele miniatuur na in een later stadium zijn bijgewerkt. De schilder van de miniaturen wordt echter niet met name genoemd. Over schilders in het vijftiende-eeuwse Shiraz is weinig bekend, hoewel bijzonder veel miniaturen uit deze periode zijn overgeleverd. De miniaturen in dit Shahnama-handschrift laten een aantal beroemde scènes zien, die terug te vinden zijn in de meeste geïllustreerde Shahnama-handschriften. Eén van die scènes toont hoe Rustam bij zijn zevende en laatste heldendaad de gevreesde Witte Demon verslaat door hem de lever uit te rukken. Rustam wordt gadeslagen door Awlad, heerser van het wilde gebied Mazandaran aan de Kaspische Zee, waar demonen talrijk zijn. Nadat Awlad hem naar de Witte Demon heeft geleid, bindt Rustam hem uit voorzorg met zijn lasso aan een boom.

Gabrielle van den Berg (1967) is docent Nieuwperzisch bij de opleiding Talen en Culturen van het Midden-Oosten, Universiteit Leiden en onderzoeker bij het Vidi-project *The Persian Epic Cycle and the Shahnama of Firdawsi* (NWO 2006-2011). Tussen 2001 en 2004 werkte zij mee aan het Cambridge-Edinburgh Shahnama Project (zie de website <http://shahnama.caret.cam.ac.uk/index.php>).